

Прикази Reviews Comptes rendus

Diptih o istoriji i epistemologiji arheologije

Monika Milosavljević, *Osvit arheologije. Geneza kulturno-istorijskog pristupa u arheologiji Srbije, Dosije studio, Beograd (2020)*

Aleksandar Palavestra, *Usamljeni arheolog. Terenski metod Miloja M. Vasića, Filozofski fakultet, Beograd (2020)*

U evropskoj i svetskoj arheološkoj literaturi poslednjih decenija sve je zastupljeniji stav da je za opšte unapređenje discipline nužno detaljno sagledavanje različitih trajektorija razvoja, koje su zavisne od niza međusobno isprepletanih činilaca, od pojedinačnih društvenih, političkih i kulturnih uslova do intelektualnih tradicija u okviru kojih su se razvijale pojedinačne arheološke zajednice (up. Murray 2021). Istraživanje istorije arheologije postalo je jedan od najznačajnijih alata za brušenje epistemičkih normi discipline. Temeljno promišljanje sopstvene disciplinarne prošlosti na taj način daleko prevazilazi lokalni značaj i uključuje se u širi projekat preispitivanja daljeg razvoja arheologije i njenog mesta u savremenom društvu (Babić 2011). Naša disciplinarna zajednica upravo je obogaćena dvema monografijama koje na izvrstan način ilustruju ova teorijska načela i značaj rezultata koji proističu iz temeljnog i minucioznog istraživanja pojedinačnih segmenta disciplinarne prošlosti.

Aleksandar Palavestra u svojoj knjizi *Usamljeni arheolog. Terenski metod Miloja M. Vasića* (Filozofski fakultet, Beograd, 2020) istražuje način na koji je Miloje M. Vasić, nesumnjivo najznačajnija ličnost u ranim fazama uspostavljanja akademske arheologije u Srbiji, sprovodio terenska istraživanja i kako je njegov metod terenskog rada uticao na sledeće etape njegovog istraživanja – interpretacije prikupljene građe i, najzad, narative o prošlosti koje je predstavljao akademskoj i široj javnosti. Istraživanje počiva na temeljno argumentovanom teorijskom stavu da su sve etape istraživačkog rada nužno povezane u međusobnu epistemološku zavisnost, te da stvaranje *arheološkog zapisa* (sensu Lucas 2012), koje počinje činom identifikovanja, dokumentovanja i klasifikovanja materijalnih tragova prošlosti prilikom iskopavanja, neizbežno uslovljava sve dalje istraživačke postupke i krajnje interpretacije. Ova uzajamna sprega deluje i u obrnutom pravcu, pa teorijske pretpostavke uslovljavaju odabir tehnika prikupljanja i primarne obrade podataka, u slučaju arheologije – artefakata i drugih materijalnih tragova ljudskog prisustva. Štaviše, prethodna očekivanja i unapred postulirani zaključci, ne nužno teorijski osvešćeni i obrazloženi, mogu dovesti do toga da se već u fazi prikupljanja vrši (namerna ili ne) selekcija podataka koje je moguće opaziti.

Polazeći od ovih stavova, iscrpno obrazloženih u sociologiji i filozofiji na-

uke, pa i u samoj arheologiji, Aleksandar Palavestra podvrgava minucioznoj analizi neuralgičnu tačku istorije srpske arheologije – pogrešnu hronološku i kulturnu atribuciju koju je Miloje M. Vasić pripisao jednom od najznačajnijih lokaliteta praiistorije Balkana, pa i čitave Evrope – Vinči kraj Beograda. S obzirom da je ova greška potekla od jednog od prvih akademskih predavača arheologije u Srbiji i ličnosti čiji je autoritet određivao pravce discipline u zemlji nekoliko decenija pre i posle Drugog svetskog rata, čitava arheološka zajednica njegovih neposrednih i kasnijih naslednika bila je prinuđena da se prema njoj odredi. Aleksandar Palavestra s pravom ističe da je odabrani put veoma dugo podrazumevao zamagljivanje čitavih segmenata Vasićevog istraživačkog puta, zapostavljanje ograničenja koja su sputavala kritičko sagledavanje njegovog rada i svojevrstu mitologizaciju „oca-osnivača“. Iako je pogrešno datovanje nalaza iz Vinče neizbežno prevaziđeno, nastavljači Vasićevog rada veoma retko su posezali za objašnjenjem razloga zbog kojih je do njega uopšte došlo, uglavnom se ograničavajući na anegdotski pristup i ističući da se radi o njegovom poznom stavu, koji ne utiče na druge aspekte Vasićevog značaja za razvoj arheologije u Srbiji. Međutim, analiza Aleksandra Palavestre, koja seže do Vasićevih ranijih terenskih istraživanja (Jablanica, Žuto Brdo, Gradac), koja su prethodila njegovim opsežnim i dugotrajnim radovima na Vinči, ukazuje na kontinuitet njegovog istraživačkog postupka i uverljivo dokazuje da je već od samog početka svojih terenskih istraživanja Vasić polazio od unapred ustanovljenih stavova o prošlosti centralnog Balkana. Materijalni tragovi koje je prikupljao iskopavanjima selektovani su, interpretirani i publikovani pretežno kao ilustracija već

formulisanih narativa. Nadalje, njegove tehnike iskopavanja i dokumentovanja pokazuju se kao nedovoljno rigorozne u poređenju sa drugim istovremenim arheološkim praksama. Na taj način, jedan od osnivača srpske arheologije kontekstualizovan je u svojem vremenu i odmeren prema onome što je u tom trenutku bio disciplinarni standard.

Posledice svođenja njegove pogrešne hronološke atribucije Vinče na sporedan detalj u njegovoj inače uzornoj arheološkoj biografiji dovele su do toga da ne samo da je čitav niz Vasićevih metodoloških nedoslednosti i interpretativnih proizvoljnosti koje su iz toga sledile veoma dugo ostao bez kritičke procene, već su mnoge njegove prakse prećutno postale opšteprihvaćene među njegovim naslednicima. Vremenom su izvori mnogih stalnih mesta srpske arheologije, koja i danas opterećuju njeno puno napredovanje, tako ostali skriveni i bez adekvatnog tumačenja. Nesvakidašnja sveobuhvatnost i rigoroznost rada Aleksandra Palavestre na lociranju izvorišnih problema zato je nezaobilazan korak u prevazilaženju teorijsko-metodoloških opterećenja naše arheologije, koje su nastale i perpetuirane zahvaljujući ključnoj ulozi neprikosnovenog disciplinarnog autoriteta koji je decenijama uživao Miloje M. Vasić. Otvarajući i zalazeći u dubine disciplinarnog prošlosti, ovaj tekst uspostavlja nužnu kritičku distancu u odnosu na lokalno specifične karakteristike disciplinarnog razvoja, što je od nesumnjivog značaja i na regionalnom i širem međunarodnom nivou.

Nasuprot ovom otrežnjujućem rasplintanju mesta u istoriji arheologije u Srbiji koje je dovelo do zastoja u proizvodnji disciplinarnog znanja, knjiga Monike Milosavljević *Osvit arheologije. Geneza kulturno-istorijskog pristupa u arheologiji*

Srbije (Dosije studio, Beograd, 2020) rasvetljava načine na koje se odigrao veliki i značajan iskorak na ovom polju – uvođenje kulturno-istorijskog pristupa u istraživanje prošlosti. U literaturi koja se bavi teorijom i istorijom arheologije, postalo je uobičajeno da se ova arheološka *paradigma*, vezana pre svega za prvu polovinu XX veka, opisuje kao ateorijska, pretežno deskriptivna i statična, te da je presudno osveščivanje discipline usledilo tek krajem šezdesetih godina, kada su na scenu stupile nove ideje, kasnije obuhvaćene terminom *procesne arheologije*. Monika Milosavljević, međutim, veoma ubedljivo plete mrežu argumentacije koja baca nešto drugačije svetlo na razvoj arheološkog znanja, posebno u kontekstu Srbije. Temeljno potkovan teorijskim aparatom iz oblasti filozofije i sociologije nauke, ona stvara čvrst i dosledan okvir istraživanja, koji počiva na radovima Roberta Mertona, Ludviga Fleka, Tomasa Kuna i drugih relevantnih autora, kako bi istražila mehanizme stvaranja i prenošenja znanja unutar istraživačkih zajednica. Nasuprot već veoma zastupljenoj i u velikoj meri pojednostavljenoj upotrebi koncepta *paradigme* u mnogim arheološkim radovima, Monika Milosavljević postavlja i same Kunove ideje u mrežu složenih odnosa preuzimanja, modifikovanja i nadogradnje istraživačkih putanja, dajući zasluženo i zakasnelo priznanje bogatstvu ideja Ludviga Fleka, čiji koncept *koлектива mišljenja* čini važnu okosnicu njene analize.

Iako je od osamdesetih godina XX veka napisan čitav niz arheoloških radova koji opisuju razvoj pristupa, počevši od kulturno-istorijskog, u velikoj većini slučajeva ova je faza u istoriji naše discipline prevashodno postavljana kao nedovoljno „razvijena“, te se njeni konceptualni okviri često svode na obrise, bez temelj-

nog preispitivanja veza između arheološkog mišljenja ovog doba i drugih srodnih istraživačkih polja. Monika Milosavljević, međutim, sa velikim marom smešta arheologe prve polovine XX veka, pre svega Gordona Čajlda, u jasan kontekst šireg sveta ideja o kulturi čoveka, prošlosti i razlozima za njeno izučavanje. Specifične okolnosti pod kojima su Čajldove ideje dospеле među arheologe u Srbiji, koje se nadovezuju na situaciju opisanu u Palavestrinom radu, rečito ilustruju tezu da prenos ideja i pristupa nikada nije jednostavno preuzimanje, već da se u ovim susretima dešavaju ponekad neočekivani dinamični pomaci. Ova studija posebno rečito ilustruje jednu takvu situaciju na primeru uvođenja kulturno-istorijskog pristupa u arheologiju ranog srednjeg veka u našoj sredini, gde se pokazuje da ovaj korak zapravo predstavlja suštinski napredak u sticanju znanja o prošlosti. Ne gubeći iz vida ozbiljna i dalekosežna ograničenja i opterećenja kulturno-istorijskih koncepata, posebno kada se radi o pitanjima etniciteta u prošlosti, Monika Milosavljević stvara uravnoteženu sliku previranja unutar male disciplinarnе zajednice pred velikim izazovom. Posmatrajući arheološko istraživanje kao složen lanac različitih praksi, ona posebno ukazuje na napredak u prikupljanju evidencije, koji ne svodi samo na pitanje terenske metodologije, već ukazuje na spregu teorijskih načela i njihove neposredne primene. Na taj način, ona otvara mogućnost plodnog i uzbudljivog napretka naše arheologije, koji treba da počiva jednako na kvalifikovanoj kritici prethodnika, koliko i na afirmaciji onih njihovih rezultata koji još uvek predstavljaju validno arheološko znanje. Kunova ideja (ili njeno uobičajeno pojednostavljenje) o nesvodljivosti pa-

radigmi ovim je istraživanjem još jednom stavljena pred ozbiljna iskušenja.

Knjige Aleksanda Palavestre i Monike Milosavljević čine izvrsnu ilustraciju jednog od načela na kojima obe počivaju: svako naučno istraživanje, pa i arheološko, u velikoj meri zavisi od mreža odnosa unutar pojedinačnih disciplinarnih zajednica. Dok je Vasićeva izolovana pozicija, naglašena već u naslovu Palavestrine knjige, svakako uticala na njegove idiosinkratične stavove, Monika Milosavljević ukazuje na institucionalna i neformalna povezivanja među arheolozima sledeće generacije, koja su omogućila osnaživanje njihove pozicije. Iako pisane drugačijim stilom, vođene drugačijim radoznalostima i na prvi pogled suprotstavljene u svojim zaključcima, ove dve uzorne studije su u dinamičnom dijalogu o načinima sticanja i utemeljenja znanja o prošlosti na osnovu materijalnih tragova. Generacijska razlika među autorima upravo ukazuje na načine na koje se znanja akumuliraju i modifikuju u prenošenju, na taj način se dopunjujući i nadograđujući. Dok jedna govori o opterećenju sa trajnim posledicama, druga nam otvara optimističnije puteve za njihovo prevazilaženje. Najzad, obe ove iscrpne analize ključnih trenutaka u istoriji arheologije u Srbiji rečito govore o tome da

napredak epistemičkih normi unutar discipline nužno vodi kroz temeljno sagledavanje već pređenog puta, kao i stranputica kojima smo došli do trenutnog stanja. Njihova istraživačka rigoroznost ukazuje na jedan od nesumnjivo produktivnih budućih pravaca istraživanja, koji će doprineti razvoju arheologije u Srbiji i njenom punijem uključivanju u tekuću debatu na međunarodnoj disciplinarnoj sceni.

Staša Babić

Odeljenje za arheologiju, Filozofski
fakultet, Univerzitet u Beogradu
sbabic@f.bg.ac.rs

Reference:

- Babić, Staša. 2011. „Čemu još istorija arheologije?“, *Etnoantropološki problemi* 6/3: 565–577.
- Lucas, Gavin. 2012. *Understanding the Archaeological Record*, Cambridge: Cambridge University Press
- Murray, Tim. 2021. Building a New Global History of Archaeology: A Current Research Project, *Academia Letters, Article 1959*, <https://doi.org/10.20935/AL1959>